

WORLD POLITICS

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

Print Issn: 2383-0123

Online Issn: 2538-4899

A comparative analysis of the military strategies of Sun Tzu and Keikavus based on classical realism theory

Rooholamin Saidi *Corresponding Author*, Associate Professor of International Relations, Department of Islamic Studies and Political Sciences, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: rooholaminsaedi@yahoo.com

Hossein Bayatani PhD student of Iranian Issues, Department of Islamic Studies and Political Sciences, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: h.bayatani@isu.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Article

Keywords:

Sun Tzu,
Keikavus,
The Art of war,
Qabusnameh

Article history:

Received 2025-7-11
Received in revised form
2025-9-28
Accepted 2025-11-12
Published Online
2025-11-24

ABSTRACT

This study compares two seminal Eastern texts—Qabusnama by Kaykavus ibn Iskandar and The Art of War by Sun Tzu—through the lens of classical realism. Despite originating in distinct cultural contexts, both works reflect key realist assumptions such as the inevitability of conflict, the centrality of power, and the instrumental use of ethics. Drawing on Hans Morgenthau's framework, the research analyzes five core dimensions: pessimism about human nature, anarchy, conflict orientation, self-help, and ethical pragmatism. The findings reveal convergences in strategic thinking—particularly in leadership, deception, and military preparedness—while highlighting differences in ethical framing: Qabusnama integrates morality into politics, whereas The Art of War adopts a more pragmatic stance. The study ultimately argues that realist logic is not exclusive to the West and that pre-modern Asian thought offers indigenous strategic theories worthy of further exploration in global political discourse..

Cite this Article: Saeidi, R. and Bayatani, H. (2025). A Comparative Analysis of the Military Strategies of Sun Tzu and Keikavus Based on Classical Realism Theory. *World Politics*, 14(3), 89-110. doi: 10.22124/wp.2025.29949.3489

© Author(s)

Publisher: University of Guilan

DOI: 10.22124/wp.2025.29949.3489

1. Introduction

This study offers a comparative analysis of two influential Eastern texts: Qabusnama by Kaykavus ibn Iskandar (Iran, 11th century) and The Art of War by Sun Tzu (China, 5th century BCE). Despite emerging from distinct cultural and temporal contexts, both works provide instructive insights into the nature of leadership, power, ethics, and warfare. The main objective of this research is to explore how these texts reflect core assumptions of classical realism—a theoretical framework rooted in international relations theory that prioritizes power politics, self-interest, and strategic rationality. In doing so, the study seeks to challenge the Western monopoly in theorizing political and military thought by demonstrating parallel indigenous realist logics in pre-modern Asian traditions.

2. Theoretical Framework

This research draws upon Hans Morgenthau's classical realism, which assumes an anarchic international system, pessimism about human nature, and the centrality of power in political life. Classical realism also views ethics as subordinate to national interest and prioritizes strategic calculation over moral idealism. This framework is used not prescriptively but heuristically, to identify the extent to which realist elements—such as conflict inevitability, the logic of self-help, distrust toward the 'other,' and ethical instrumentalism—are traceable in the ideas of both Sun Tzu and Kaykavus.

3. Methodology

The study applies a qualitative, comparative method based on conceptual content analysis. Both primary texts were examined closely using a case-oriented approach, focusing on five key dimensions derived from classical realism: (1) pessimism about human nature, (2) conflict as a structural inevitability, (3) the absence of central authority (anarchy), (4) the self-help imperative, and (5) the instrumental use of ethics. By mapping these dimensions onto the texts, the research identifies both convergences and divergences within the strategic doctrines of the two authors.

4. Results and Discussion

The findings indicate a shared realist orientation in both works. Sun Tzu and Kaykavus stress the necessity of deception, strategic foresight, and preparation in warfare. Both view leadership as essential, though Kaykavus emphasizes the moral character of the ruler, whereas Sun Tzu prioritizes adaptability and tactical acumen. Both recognize the chaos and unpredictability of conflict, advocating autonomous preparation rather than reliance on allies.

However, meaningful differences arise. Qabusnama integrates military counsel within a broader pedagogical and moral framework aimed at shaping an ethical ruler, while The Art of War presents a more systematic and technical manual on warfare. Kaykavus maintains certain normative boundaries—such as the prohibition of unjust

bloodshed—reflecting Islamic and Iran-Shahr heritage, whereas Sun Tzu’s guidance remains more outcome-oriented and ethically pragmatic.

5. Conclusions and Suggestions

This study concludes that both authors—despite their independent intellectual trajectories—articulate strategic visions compatible with classical realist assumptions. This suggests that realism is not an exclusively Western construct but may emerge from distinct civilizational experiences as a rational response to enduring political dilemmas. The research contributes to comparative political thought by emphasizing the potential for theoretical cross-pollination and the importance of revisiting non-Western classics with contemporary analytical tools. Future research may explore additional Eastern texts to develop a more pluralistic foundation for strategic studies and international theory.

سیاست جهانی

شاپا چاپی: ۲۳۸۳-۰۱۲۳

شاپا الکترونیکی: ۴۸۹۹-۴۸۳۸

Homepage: <https://interpolitics.guilan.ac.ir/>

بررسی تطبیقی راهبردهای نظامی سون تزو و عنصرالمعالی بر اساس نظریه واقعگرایی کلاسیک

روح‌الامین سعیدی دانشیار روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، ایران. رایانامه: rooholaminsaeidi@yahoo.com

حسین بیاتانی نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری مسائل ایران، گروه مسائل ایران، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، تهران، ایران. رایانامه: h.bayatani@isu.ac.ir

درباره مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	پژوهش حاضر با هدف تحلیل تطبیقی راهبردهای نظامی در دو متن کلاسیک شرقی، یعنی هنر جنگ اثر سون تزو و قابوس‌نامه اثر عنصرالمعالی، به بررسی بازتاب مؤلفه‌های نظریه واقع‌گرایی کلاسیک در این دو اثر می‌پردازد. این مطالعه با تأکید بر ظرفیت‌های بومی و غیرغربی نظریه‌پردازی، تلاش دارد نشان دهد که چگونه مفاهیم بنیادین واقع‌گرایی کلاسیک همچون بدبینی به ذات بشر، منازعه‌محوری نظام بین‌الملل، اصل خودیاری، اخلاقی ابزاری و آنارشی، در اندیشه‌های نظامی دو متفکر شرقی بازتاب یافته‌اند. پژوهش با روشی تطبیقی و در چارچوب تحلیل مفهومی، ابتدا جهان‌بینی هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی دو اندیشمند را بررسی کرده و سپس به مقایسه محتوای راهبردی آثار آنان در نسبت با نظریه واقع‌گرایی پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهند که هر دو اندیشمند، در قالب سنت فکری بومی خود، دیدگاهی واقع‌گرایانه و راهبردمحور نسبت به مقوله‌هایی چون قدرت، دشمن، جنگ و نظم سیاسی داشته‌اند؛ اما عنصرالمعالی با تأکید بر بعد اخلاقی و تربیتی، رویکردی ملایم‌تر در مقایسه با سون تزو اتخاذ می‌کند. نوآوری اصلی این مقاله، کنار نهادن سنت تطبیق شرق و غرب و تمرکز بر تطبیق دو سنت آسیایی بر مبنای چارچوبی نظری غربی، در راستای تولید ادبیات بدیل در نظریه روابط بین‌الملل است.
کلیدواژه‌ها: عنصرالمعالی، قابوس‌نامه، هنر جنگ، سون تزو، واقع‌گرایی کلاسیک	
تاریخچه مقاله تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۴/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۷/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۹/۳	

استناد به این مقاله: سعیدی، روح‌الامین و بیاتانی، حسین. (۱۴۰۴). بررسی تطبیقی راهبردهای نظامی سون تزو و عنصرالمعالی بر اساس نظریه واقع‌گرایی کلاسیک. سیاست جهانی، ۱۴(۳)، ۸۹-۱۱۰. doi: 10.22124/wp.2025.29949.3489

© نویسنده (گان)

ناشر: دانشگاه گیلان

در سال‌های اخیر، یکی از مباحث پرچالش در رشته روابط بین‌الملل، مسئله ضرورت و امکان نظریه‌پردازی‌های غیرغربی بوده است؛ مسئله‌ای که به‌ویژه از اواخر دهه ۱۹۹۰، هم‌زمان با گسترش تکرر نظری در این حوزه، به موضوعی بحث‌برانگیز بدل شده است. در این دوره، شکست در حل مسائل بنیادین فلسفی و ناتوانی در تلفیق رویکردهای مختلف، سبب شد تا بسیاری از پژوهشگران به جای تلاش برای وحدت نظری، به پذیرش تکرر و تنوع نظریات روی آورند. از سوی دیگر، نقدهایی نسبت به سلطه گفتمان‌های غربی در روابط بین‌الملل موجب افزایش توجه به ظرفیت‌های نظری اندیشمندان و سنت‌های غیرغربی شد. در این راستا، گرایش‌هایی به نظریه‌پردازی در بسترهای متفاوت جغرافیایی از جمله بریتانیا، اروپای قاره‌ای، استرالیا، آمریکای لاتین، آسیا و جهان سوم شکل گرفته است.

با توجه به مباحث پیش‌گفته و در نظر گرفتن این واقعیت که نظم لیبرالی حاکم بر ساختار اندیشه‌ای روابط بین‌الملل در سال‌های اخیر با بحران‌هایی روبه‌رو شده است، می‌توان ادعا کرد که تکرر در حوزه مفهومی و موضوعی روابط بین‌الملل، بستر مناسبی برای طرح و تقویت جهان‌بینی‌های بدیلی همچون اسلامی، چینی، هندی و غیره فراهم ساخته است. از همین رو، بازاندیشی در متون کلاسیک تمدن‌های غیرغربی به‌عنوان منابعی بالقوه برای ارائه مفاهیم و نظریه‌های جایگزین، از اهمیتی روزافزون برخوردار شده است. در همین راستا، شمار قابل توجهی از پژوهشگران معاصر، بازخوانی انتقادی متون کلاسیک را در دستورکار قرار داده‌اند؛ برای مثال، ریچارد ند لیو در آثار خود به تفسیر و بازشناسی نوشته‌های افلاطون پرداخته و در حوزه فلسفه نیز احیای توجه به اندیشه‌های اسپینوزا به چشم می‌خورد. در سنت هندی نیز رویکردهای نوینی حول آرته‌شاسترای کاتیلیا شکل گرفته‌اند که تلاش می‌کنند اصول واقع‌گرایی در روابط بین‌الملل را بر مبنای مفاهیم بومی این متفکر تدوین کنند. این موارد نشان می‌دهد که بازگشت به متون کلاسیک نه تنها در سطح جهانی یک روند روبه‌گسترش است، بلکه می‌تواند به عنوان روشی مشروع در تولید دانش سیاسی تلقی شود.

در پرتو این شرایط، پژوهش حاضر بر آن است تا با هدف بهره‌گیری از ظرفیت‌های نظری موجود در سنت‌های چینی و اسلامی-ایرانی، به مقایسه دو اثر برجسته؛ یعنی «هنر جنگ» اثر سون‌تزو و قابوس‌نامه اثر عنصرالمعالی بپردازد. این دو متن، علی‌رغم تفاوت‌های زمانی و مکانی، هر دو بازتاب‌دهنده جهان‌بینی‌های کهنی هستند که در چارچوب مفاهیم قدرت، اخلاق و راهبرد نظامی قابل

مقایسه‌اند. این مطالعه می‌کوشد تا با تطبیق مفاهیم این آثار با مؤلفه‌های نظریه واقع‌گرایی کلاسیک، امکان استخراج رویکردهای بدیل غیرغربی را نشان دهد.

از آنجا که ایران و چین از جمله تمدن‌های دیرپای آسیایی هستند که متفکران برجسته‌ای در حوزه سیاست و حکمرانی پرورانده‌اند و از آنجا که این سنت‌های فکری با گسترش تفوق گفتمان‌های غربی به حاشیه رانده شده‌اند، ضرورت بازخوانی منابع بومی و مقایسه تطبیقی آن‌ها بیش از پیش آشکار شده است. افزون بر این، پیشینه طولانی روابط فرهنگی، تجاری و سیاسی میان ایران و چین که در آثار ادبی همچون اشعار حافظ نیز بازتاب یافته، بر اهمیت بازاندیشی در این تعاملات از منظر فکری تأکید می‌کند. امروزه، هم‌زمان با تقویت روابط سیاسی و اقتصادی میان ایران و چین در سطح بین‌المللی، آگاهی از ریشه‌های تاریخی این مناسبات می‌تواند به تعمیق همکاری‌های متقابل و نیز مقاوم‌سازی هویت تمدنی در برابر هژمونی فرهنگی غرب کمک کند. از این منظر، بازخوانی دو متن مهم هنر جنگ و قابوس‌نامه نه تنها به مثابه کاوشی در سنت‌های سیاسی و نظامی گذشته قابل فهم است، بلکه می‌تواند به عنوان گامی در جهت تولید نظریه‌پردازی بومی و غیرغربی در عصر حاضر ارزیابی شود.

این تحقیق بدنبال پاسخ به این پرسش است که چگونه عناصر اصلی نظریه واقع‌گرایی کلاسیک در اندیشه نظامی سون‌تزو و عنصرالمعالی بازتاب یافته است؟ همچنین به منظور پاسخ به این پرسش، می‌توان به دو پرسش دیگر پاسخ داد که رعایت امور اخلاقی در جنگ در اندیشه چینی و ایرانی چگونه بوده است؟ و همچنین برخورد و تعامل فرماندهان ایرانی و چینی با اعضای لشکر به چه نحوی بوده است؟

در نگاه نخست ممکن است استفاده از چارچوب نظری واقع‌گرایی کلاسیک، که خاستگاه غربی دارد، با هدف کلی این مقاله در تضاد دیده شود؛ چراکه این پژوهش درصدد است ظرفیت‌های متون شرقی را برای ارائه بدیلی به رویکردهای صرفاً غربی نشان دهد. اما نظریه واقع‌گرایی در اینجا نه برای تبعیت، بلکه به مثابه ابزاری تحلیلی به کار گرفته شده است تا از خلال آن، وجوه مستقل و حتی متفاوت درک شرقی از قدرت و نظم بازنمایی گردد. به عبارت دیگر، پژوهش حاضر در پی آن است که با استفاده از چارچوبی مفهومی از نظریه‌پردازی مدرن، داده‌هایی بومی و تاریخی را بازخوانی کرده و نشان دهد چگونه این متون شرقی به دیدگاه‌هایی واقع‌گرایانه درباره اخلاق، دشمن و نظم سیاسی دست یافته‌اند.

پژوهش پیش‌رو فرضیه‌پذیر نیست و با استفاده از روش تطبیقی انجام شده است که یکی از روش‌های پژوهش کیفی است که از دو سنت کمی و کیفی و دو راهبرد قیاسی و استقرایی به چپش پدیده‌ها و نتایج حاصل از آن‌ها در کنار هم می‌پردازد.

۱. پیشینه پژوهش

با جست‌وجو در حوزه مطالعات تطبیقی میان آثار مکتوب ایران و چین دریافت شد که هیچ‌کدام از تلاش‌های صورت گرفته در این حوزه به بررسی دو کتاب خاص «هنر جنگ» و «قابوس‌نامه» نپرداخته‌اند و در سایر متون نیز بیشتر وجه ادبی و تاریخی مدنظر قرار گرفته شده است و تطبیق امور سیاسی و نظامی در این آثار به چشم نمی‌خورد. با این حال در ادامه به چند مورد مشابه این پژوهش اشاره می‌شود: توانا و مولودی در «بررسی مقایسه‌ای قابوسنامه عنصرالمعالی و شهریار ماکیاولی براساس چارچوب نظری توماس اسپریگنز» با توجه به بسترهای زمانی و مکانی متفاوت زندگی ماکیاولی و عنصرالمعالی، با استفاده از چارچوب نظری منطق درونی اسپریگنز به تطبیق دو اثر قابوسنامه و شهریار می‌پردازد. نویسندگان در این مقاله بحران‌های عصر عنصرالمعالی و ماکیاولی را مقایسه می‌نمایند و در نهایت راه‌حل این دو را برای وضعیت جامعه خود مقایسه می‌کنند. از یافته‌های این تحقیق آن است که قابوسنامه بر ادامه روند اندیشه ایرانی‌شهری در ایران تأکید دارد و بدنبال تغییر ساخت اندیشه‌ورزی سنتی ایرانی نیست ولی شهریار بدنبال ایجاد نظام سیاسی اقتدارگرایانه بصورت مدرن است که از الهیات کلاسیک غربی فاصله می‌گیرد (Tavana & Mowloudi, 2019).

اصغر افتخاری در پژوهش دیگری با عنوان «مروری اجمالی بر ساختار اندیشه سیاسی عنصرالمعالی در قابوسنامه» تلاش کرده است تا با تحلیل ابواب مختلف قابوسنامه، ساختارهای اندیشه سیاسی عنصرالمعالی را استخراج نماید و در نتیجه هفت بخش متفاوت اخلاقی، حکومتی، حقوقی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و تربیتی را از متن قابوسنامه استخراج نموده است (Eftekhari, 1999).

یکی دیگر از مقالات مرتبط در این حوزه، «بررسی اندیشه‌های نظامی کلاوزویتس و سونتزو» است. مقاله مذکور که از نظر روشی به پژوهش حاضر شباهت بسیاری دارد، ماهیت جنگ را در اندیشه‌های نظامی کلاوزویتس و سونتزو بررسی نموده است و دو کتاب «در باب جنگ» از کلاوزویتس و «هنر جنگ» از سونتزو را با هم مقایسه می‌کند. رستمی و کرم‌نیا در این پژوهش نتیجه می‌گیرند که سونتزو و کلاوزویتس نیروی اخلاقی و روانی را از مهمترین موضوعات جنگ شناسایی کرده‌اند و در ادامه از اهمیت بررسی این اندیشه‌های نظامی کهن برای طراحی سیاست‌های دفاعی کشورها سخن گفته‌اند.

(Rostami & Karamnia, 2008). اصغر قائدان نیز در «تحلیل رهبری نظامی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) براساس هنر جنگ سون‌تزو»، سون‌تزو را بعنوان نخستین فردی که به مسئله جنگ پرداخت معرفی می‌کند و عملکردهای نظامی پیامبر اسلام (صلی‌الله‌علیه‌وآله) را طبق آن بررسی نموده است. این مقاله به روش تاریخی و تحلیلی نگارش شده است و مشابهت‌های بسیاری میان عملکرد رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) با اصول و راهبردهای سون‌تزو شناسایی کرده است (قائدان، ۱۴۰۳).

آنچه پژوهش حاضر را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، تمرکز هم‌زمان و تطبیقی آن بر دو متن شرقی یعنی هنر جنگ و قابوس‌نامه با رویکردی فلسفی-سیاسی و مبتنی بر چارچوب نظری واقع‌گرایی کلاسیک است. برخلاف پژوهش‌هایی که یکی از این آثار را با متنی غربی (مانند شهریار یا آثار کلاوزویتس) مقایسه کرده‌اند، این تحقیق با کنار نهادن سنت تطبیق شرق-غرب، به تطبیق دو سنت فکری بومی آسیایی می‌پردازد و در عین حال، به‌جای پرداختن صرف به مضامین اخلاقی یا ادبی، بر مفاهیم راهبردی، قدرت، نظم و اخلاق سیاسی در بستر نظام بین‌الملل تمرکز دارد. افزون بر این، استفاده از چارچوب تحلیلی مدرن برای تبیین بنیان‌های ضمنی اندیشه نظامی و سیاسی در این متون کلاسیک، به پژوهش حاضر ماهیتی نوآورانه می‌بخشد.

۲. روش پژوهش

۲-۱. روش تطبیقی

روش تطبیقی از روش‌های سنتی و قدیمی است که فیلسوفان پیش از میلاد ارسطو از این روش برای مقایسه دولت-شهرهای گوناگون یونان و هرودوت استفاده می‌کردند. مونتسکیو نیز جزء اولین کسانی است که از روش تطبیقی در آثار خود بهره جسته است. این روش، نوعی روش بررسی است که پدیده‌ها را در کنار هم بررسی می‌کند تا نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها را بیابد. این روش در بسیاری از علوم از جمله مردم‌شناسی، سیاست و علم‌الاجتماع کاربرد دارد (Khanifar & Moslemi, 2019: 353-355). در روش پژوهش تطبیقی چند بنیان وجود دارد که محقق بایستی به آن‌ها توجه نماید. گام اول تعیین نمونه است که بایستی آن نمونه مورد مقایسه انتخاب شود و حین انتخاب آن باید سطح تطبیق هم‌مورد نظر قرار بگیرد. گام بعدی معادل‌سازی سازه‌هاست که می‌توان از شیوه‌های مختلفی برای انجام این امر بهره جست. در مرحله بعدی که مرحله تجزیه و تحلیل نام دارد، رویکرد این تحلیل بسیار مهم است که موردمحور، متغیرگرا یا مختلط باشد. در رویکرد موردمحور سعی می‌شود تا یک یا چند مورد با تعداد

بی‌شماری از متغیرها مقایسه شود ولی در رویکرد متغیرگرا تعداد زیادی از نمونه‌ها با چند متغیر سنجیده می‌شود. رویکرد مختلط هم دیدگاهی بینابینی است (Ghanavati & Mashaekhi, 2022: 94-98). مرحله پایانی هم که مربوط به نگارش نتیجه‌گیری‌ها و مفاهیم در پژوهش است که در آن می‌بایست روابط زنجیره‌ای در تحلیل تبیین و پیکربندی شود. از آسیب‌هایی که استفاده از روش تطبیقی در پی دارد عبارت است از اینکه بدلیل ناآشنایی دقیق نسبت به جزئیات این روش، نتایج بدست آمده، به مقایسه‌های ساده و خطی تبدیل می‌شوند. همچنین بخش مهم این تحلیل، نقادی و تحلیل آن است که هر پژوهشگری توانایی انجام آن را ندارد. ضمناً ممکن است محقق حین انجام پژوهش، شیفته یکی از طرف‌ها شود و این تحلیل وی را دچار سوگیری کند. لذا از عوامل مهم این روش تحلیل، بی‌طرفی محقق است که لازم است رعایت گردد (Khanifar & Moslemi, 2019: 374). داده‌ها در روش تطبیقی، از طرق مختلفی گردآوری می‌شوند که یکی از روش‌های گردآوری آن‌ها روش اسنادی است. در این پژوهش نیز با توجه به اینکه دو کتاب و دو سند در حال مقایسه هستند، از این روش استفاده شده است. کاربری این روش در پژوهش حاضر به این گونه است که اسناد مد نظر دائم مورد رجوع قرار گرفته و اجزای مختلف آن‌ها استخراج شده است. پس از آن با در کنار هم قرار دادن آن‌ها، عناصر و مؤلفه‌های مختلف پژوهش مورد مقایسه قرار گرفته‌اند تا توصیف صحیح و تبیین مشابهت‌ها، تفاوت‌ها و شرایط پیامدها و نکات مبهم و پنهان آشکار شوند. بطور کلی روش تطبیقی در این پژوهش نه صرفاً برای یافتن شباهت‌ها و تفاوت‌ها، بلکه برای صورت‌بندی شناختی از دو متن در پرتو نظریه‌ای مدرن است.

۳. مبانی مفهومی

۳-۱. قاب‌وسنامه

روش تطبیقی از روش‌های سنتی و قدیمی است که فیلسوفان پیش از میلاد ارسطو از این روش برای مقایسه دولت-شهرهای گوناگون یونان و هرودوت استفاده می‌کردند. مونتسکیو نیز جزء اولین کسانی است که از روش تطبیقی در آثار خود بهره جسته است. این روش، نوعی روش بررسی است که پدیده‌ها را در کنار هم بررسی می‌کند تا نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها را بیابد. این روش در بسیاری از علوم از جمله مردم‌شناسی، سیاست و علم‌الاجتماع کاربرد دارد (Khanifar & Moslemi, 2019: 353-355).

۳-۲. هنر جنگ

سون تزو از نخستین نظریه پردازان نظامی چین باستان است که در قرن ششم پیش از میلاد، در دوره بهار و پاییز، کتاب هنر جنگ را تألیف کرد. این اثر که یکی از مهم ترین منابع کلاسیک راهبردهای نظامی در تمدن چین به شمار می رود، در ۱۳ فصل و کمتر از شش هزار کلمه به شیوه های مختلف جنگیدن، استفاده از نیروها، آمادگی، و تحلیل جغرافیای نبرد می پردازد (Feizi, 1997: 86; Qaedan, 2024: 57). به دلیل جامعیت آن در بررسی ابعاد تاکتیکی و راهبردی جنگ، این کتاب طی دو هزار سال گذشته تأثیر چشم گیری بر اندیشه های نظامی شرق و غرب داشته و همچنان به عنوان منبعی کلیدی در مطالعات نظامی شناخته می شود (Sun Tzu, 1985; Qaedan, 2024: 58).

۴. چارچوب نظری

۴-۱. واقع گرایی کلاسیک

واقع گرایی در مهمترین نحله های خود به کلاسیک، ساختارگرا و نوکلاسیک تقسیم می شود. واقع گرایی کلاسیک یکی از کهن ترین و تأثیرگذارترین نظریه ها در حوزه روابط بین الملل است که به عنوان بخشی از جریان اصلی این رشته، تحلیل هایی بنیادین درباره ماهیت قدرت، منافع، و رفتار دولت ها ارائه می دهد (Omran & Majdi, 2024: 136). گرچه این نظریه عمدتاً در سنت فکری غربی تدوین شده، شواهدی از وجود عناصر مشابه در سنت های غیرغربی، از جمله اندیشه های هندی و چینی باستان نیز یافت می شود. به طور نمونه، منسیوس، یکی از متفکران نامدار چین باستان، اگرچه به ذات نیک انسان باور داشت، اما در عین حال بر آسیب پذیری انسان در برابر عوامل بیرونی تأکید می کرد. از دیدگاه دوئرتی و فالتزگراف، این دیدگاه منسیوس را می توان به مثابه یکی از سرچشمه های اندیشه های واقع گرایانه در سنت شرق تفسیر کرد (Dougherty & Pfaltzgraff, 1971: 67).

بر این مبنا، به کارگیری نظریه واقع گرایی کلاسیک برای تحلیل تطبیقی دو متن کهن شرقی - هنر جنگ و قابوس نامه - انتخابی روشمند و موجه به شمار می رود. در این پژوهش، چارچوب نظری بر مبنای آرای هانس مورگنتا، یکی از اصلی ترین چهره های این مکتب، استوار شده است. مورگنتا واقع گرایی را بر شناختی بدبینانه از طبیعت بشر بنیان می نهد: انسان ذاتاً خواهان قدرت است و در پی بیشینه سازی آن حرکت می کند. او نظام بین الملل را فاقد مرجع مرکزی (آناشیک) و مستعد منازعه دائمی می داند؛ در چنین نظامی، توسل به زور نه تنها مشروع است، بلکه اجتناب ناپذیر نیز خواهد بود (Moshirzadeh,).

95-97: 2017/2005). به اعتقاد مورگنتا، حفظ صلح داخلی نیازمند سه عامل اساسی است: وجود یک قدرت مسلط، انسجام و وفاداری اجزای دولت و امید به تحقق عدالت (Morgenthau, 1948:392). او دولت‌ها را مهم‌ترین کنشگران نظام بین‌الملل می‌داند و آن‌ها را همچون افراد مستقل و عقلانی تصور می‌کند که انگیزه‌های رفتاری‌شان از سرشت انسانی ناشی می‌شود، نه از ساختار حکومتی یا ایدئولوژیکشان (Mansbach & Taylor, 2018:60).

دو مفهوم «قدرت» و «منافع ملی» جایگاه محوری در اندیشه مورگنتا دارند. او قدرت را به‌طور کلی به‌مثابه توانایی تأثیرگذاری بر افکار و رفتار دیگران تعریف می‌کند و معتقد است که در سطح سیاسی، قدرت تعادلی پویا میان نخبگان و جامعه است (Moshirzadeh, 2017/2005: 99-101). به باور وی، سیاست بین‌الملل نیز همچون دیگر حوزه‌های سیاست، عرصه‌ای برای رقابت بر سر قدرت است (Morgenthau, 1948:13). او هشت عامل مؤثر در قدرت ملی را به شرح زیر برمی‌شمرد: جغرافیا، منابع طبیعی، توانمندی صنعتی، آمادگی نظامی، جمعیت، شخصیت ملی، روحیه ملی و دیپلماسی (Morgenthau, 1948:80-105). در رابطه با «موازنه قدرت»، مورگنتا آن را سازوکار طبیعی برای مهار میل سلطه‌طلبی دولت‌ها می‌داند. او تأکید می‌کند که دولت‌هایی که از نظم موجود بهره‌مند هستند، باید در برابر قدرت‌های تجدیدنظرطلب ایستادگی کنند تا ثبات حفظ شود (Moshirzadeh, 2017/2005: 102). به باور او، توازن قوا یکی از اصول عمومی هر جامعه متشکل از واحدهای مستقل است که نقش اساسی در تثبیت نظم بین‌المللی ایفا می‌کند (Morgenthau, 1948:125).

در نگاه واقع‌گرایان کلاسیک، اخلاق جایگاه مستقلی ندارد و صرفاً ابزاری در خدمت عقلانیت سیاسی است؛ هرچند مورگنتا خود به آثار اخلاقی سیاست واقف است و دیپلماسی را نیز یکی از ابزارهای مهم برای حفظ صلح می‌داند (Moshirzadeh, 2017/2005: 104-106). اصل خودیاری نیز از دیگر ارکان این مکتب است؛ در جهانی آنارشیک، دولت‌ها باید به خود متکی باشند و در تأمین منافعشان به دیگران اعتماد نکنند. بر مبنای این چارچوب، در پژوهش حاضر پنج شاخص اصلی از نظریه واقع‌گرایی کلاسیک استخراج شده که به‌عنوان معیارهای مقایسه در تحلیل دو اثر مورد استفاده قرار می‌گیرند:

- بدبینی نسبت به ذات بشر
- درک منازعه‌محور از نظام بین‌الملل
- آنارشی و فقدان اقتدار مرکزی
- اصل خودیاری و محاسبه‌گرانه بودن اتحادها

• نگاه ابزاری به اخلاق در راستای منافع

۵. مطالعه جهان‌بینی‌های سون‌تزو و عنصرالمعالی

برای درک صحیح‌تر متون نوشته شده توسط سون‌تزو و عنصرالمعالی و استخراج دقیق‌تر مؤلفه‌های مذکور، بهتر است تا بستر رشد این دو متفکر را نیز بررسی نمود؛ لذا این بخش با اشاره به پارادایم‌های فکری این دو نویسنده در عصر خودشان، مقدمه‌ای برای تطبیق راهبردهای نظامی در هنر جنگ و قابوس‌نامه می‌گردد. بنابراین در ادامه سعی می‌شود که با بررسی خلاصه‌ای از هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی، قرابتی میان جهان‌بینی سون‌تزو و عنصرالمعالی را کشف نمود.

۵-۱. هستی‌شناسی

۵-۱-۱. سون‌تزو

در فلسفه چینی به‌ویژه تحت تأثیر تائوئیسم، عالم حیطه‌ای عظیم، منظم و هماهنگ است. طبق آموزه‌های تائوئیسم که حدود سه یا چهار سده پیش از میلاد توسط شخصی به نام لائوتزه مطرح شد، «هستی فعال است، نه ایستا. هستی مجموعه‌ای از تغییر و دگرگونی است که پیوسته در حال شدن و محو گردیدن، منقبض و منبسط شدن است» (Vardinejad et al., 2010: 55-57). با مطالعه اثر هنر جنگ سون‌تزو نیز می‌توان دریافت که او واقعیت را پویا و وابسته به زمینه می‌بیند و بدنبال پیروزی از طریق درک و استفاده از تغییرات است.

۵-۱-۲. عنصرالمعالی

اصل بنیادین اندیشه سستی ایرانی، هماهنگی نظام طبیعت با اراده خدا و تقدیر است و همواره یک سلسله‌مراتبی در هستی طبیعی و انسانی جاری و ساری است و همین دیدگاه موجب شده است تا مردم ایران از گذشته برای شاهان، فره ایزدی در نظر می‌گرفتند، چراکه آیین یکتاپرستی برای اندیشه سیاسی ایرانیان موجب شده بود ایشان اینگونه بیندیشند که اگر یک خدای واحد، همه عالم را نظم می‌دهد، پس در عرصه سیاست نیز به یک حاکم بیشتر نیاز نیست و حاکم بایستی ویژگی‌های خاصی داشته باشد و هرکسی لایق تکیه بر تخت شاهی نخواهد بود (Rajaei, 2016/2011: 82).

۵-۲. معرفت‌شناسی

۵-۲-۱. سون‌تزو

با مطالعه هنر جنگ می‌توان دریافت که شناخت از دیدگاه سون‌تزو عمدتاً از طریق تجربه، مشاهده و تحلیل موقعیت‌های واقعی به‌دست می‌آید. سون‌تزو بر اهمیت شناخت دشمن، شرایط محیطی و استفاده از اطلاعات دقیق برای تصمیم‌گیری‌های استراتژیک تأکید می‌کند. این رویکرد نشان‌دهنده تأکید بر دانش تجربی و عملی در اندیشه سون‌تزو است.

۵-۲-۲. عنصرالمعالی

شناخت و معرفت‌شناسی در قابوس‌نامه، با مجموعه‌ای از آموزه‌های اخلاقی، دینی و تجربیات پیشینیان منتقل می‌شود. عنصرالمعالی بر اهمیت یادگیری از نصایح بزرگان و متون دینی تأکید دارد که این رویکرد وی نشان‌دهنده رویکردی سنتی و اقتدارمحور به دانش است.

۵-۳. روش‌شناسی

۵-۳-۱. سون‌تزو

روش‌شناسی سون‌تزو، تحلیلی و موقعیت‌محور است؛ به این معنا که مبتنی بر تحلیل دقیق موقعیت‌ها، استفاده از فریب و استراتژی‌های انعطاف‌پذیر است. او بر اهمیت آمادگی، تطابق با شرایط و بهره‌برداری از نقاط ضعف دشمن تأکید دارد.

۵-۳-۲. عنصرالمعالی

روش‌شناسی عنصرالمعالی بر پایه تربیت اخلاقی، رعایت آداب و سنن و پیروی از اصول دینی است. او بر اهمیت پرورش فضایل اخلاقی و رفتار مطابق با آموزه‌های دینی تأکید دارد، که نشان‌دهنده روش‌شناسی هنجاری و سنت‌محور اوست. در مجموع، سون‌تزو و عنصرالمعالی هر دو به اهمیت نظم، قدرت و راهبرد در حکمرانی و جنگ توجه دارند؛ اما تفاوت‌های بنیادینی در نگرش به واقعیت، منشأ دانش و روش‌های دستیابی به آن دارند. سون‌تزو با تأکید بر پویایی، تجربه‌گرایی و استراتژی‌های انعطاف‌پذیر، نماینده نگرش عمل‌گرایانه چینی است؛ در حالی که عنصرالمعالی با تأکید بر ثبات، اخلاق‌گرایی و پیروی از سنت‌ها، نماینده نگرش هنجاری ایرانی-اسلامی است.

۶. تطبیق راهبردهای نظامی عنصرالمعالی و سون تزو براساس واقعگرایی کلاسیک

۶-۱. بدبینی به ذات بشر

همان‌طور که در بخش چارچوب نظری گذشت، اعتقاد به اینکه انسان ذات پلیدی دارد و اصولاً تمایل به شرارت دارد، از مبانی رئالیسم کلاسیک است. این مهم به حوزه کشورها نیز سرایت می‌کند و کشورها هم اصولاً جنگ‌طلب می‌گردند. با این فرض به بررسی دو متن موردنظر پرداخته خواهد شد:

۶-۱-۱. عنصرالمعالی

در این زمینه عنصرالمعالی معتقد است که دشمن همواره بدنبال حيله‌گری است و لذا همواره باید در برابر او اظهار آمادگی کرد و هیچ‌گاه به دشمن اعتماد نکرد. وی می‌نویسد «به گفتار نیک و کردار نیک دشمن اعتماد مکن و دل در دشمن میند و به رسن او در چاه مشو». او کاملاً اعتقاد به حيله‌گری دشمن دارد و هیچ حسن نیتی را از سمت آن نمی‌پذیرد و این‌گونه می‌نگارد که «اگر از دشمن شکر یابی شرنگ شمار و از دشمن قوی همیشه ترسان باش» (Keikavus, 1956: 122).

در همین راستا بزرگنمایی قدرت لشکر در برابر دشمن لازم است تا ترس در دشمن بیفتد و فکر حيله‌گری در او خطوط نکند (Keikavus, 1956: 122). همچنین دشمنی همیشگی نسبت به دشمن لازم است و هیچ‌گاه نباید دشمن را کوچک شمرد؛ چراکه همواره ممکن است ابتکاری جدید رونمایی کند (Keikavus, 1956: 201).

۶-۱-۲. سون تزو

سون تزو هنر جنگ را مبتنی بر حيله‌گری می‌داند و عنوان می‌کند که هنگام توانایی باید خود را ناتوان نشان دهید و هنگام فعال بودن خود را منفعل وانمود نمایید (Sun Tzu, 1985: 33). بنابراین راهبردهایی را جهت فریب دشمن در ادامه بیان می‌کند. او فرمانده را نسبت به عرضه آرایش سپاه خود پیش از آغاز جنگ انداز می‌دهد (Sun Tzu, 1985: 86)، لذا تغییر بی‌نهایت در فرم‌های جنگیدن با دشمن را ضروری می‌داند تا دشمن نتواند به شیوه جنگیدن شما مسلط گردد (Sun Tzu, 1985: 146). هنر جنگ استراتژیست‌های نظامی را تشویق به طعمه‌گذاری در مسیر دشمن می‌کند تا بتوانند دشمن را سرگرم کنند (Sun Tzu, 1985: 90) در همین راستا و بمنظور کشف تحرکات دشمن، انجام دادن تحرکاتی را توصیه می‌کند که دشمن را تحریک کند و در وی نگرانی ایجاد نماید (Sun Tzu, 1985: 86). در نظر سون تزو دشمن را باید تا جایی که دچار غرور شود، تشویق کرد (Sun Tzu, 1985: 34) و کاری کرد تا

دشمن در اردوگاه خود بی‌وقفه فعالیت کند و مشغول خودش باشد؛ این‌گونه در زمین خود خسته خواهد شد (Sun Tzu, 1985: 36). او همچنین توصیه می‌کند که باید در اذهان دشمنان تفکر و ذهنیت پیروزی قطعی ایجاد کرد و در راستای آن تلاش کرد، «در این حال که دشمن فریب ظاهری پُرنفع را می‌خورد، می‌توان قدرتمندانه به انتظار وی نشست» (Sun Tzu, 1985: 74).

سون‌تزو در این حوزه نیز مانند عنصرالمعالی، از آنجایی که به ذات بشر بدبین است، آمادگی همیشگی در برابر دشمن را لازم می‌داند (Sun Tzu, 1985: 110). او بر آن نظر است که همواره باید آمادگی برای دفاع داشت و در ایجاد ملزومات و سلاح‌های دفاعی نباید کوتاهی کرد (Sun Tzu, 1985: 52). یکی دیگر از نتایج بدبینی واقع‌گرایان نسبت به ذات بشر، بیشینه‌سازی قدرت نسبت به سایر دولت‌ها است. سون‌تزو در این زمینه می‌نویسد «در ازمنه قدیم، جنگاوران زبردست، نخست خود را شکست‌ناپذیر می‌ساختند و سپس منتظر می‌ماندند تا دشمن آسیب‌پذیر گردد» (Sun Tzu, 1985: 61). بنابراین از نظر او کشورها نباید از هر اقدام لازم جهت قدرتمند شدن کوتاهی نمایند. این شیوه‌ها همگی در نتیجه بدبینی نسبت به ذات انسان و مقابله با حيله‌گری‌های دشمن است؛ لذا اندیشه‌های سون‌تزو را در این حوزه نیز می‌توان مطابق با واقع‌گرایان کلاسیک دانست.

۲-۶. ذات کشمکش‌آمیز روابط بین‌الملل

واقع‌گرایان کلاسیک معتقدند که وقوع جنگ اجتناب‌ناپذیر است و صلح فقط از طریق جنگیدن بدست خواهد آمد. این اعتقاد، تسری اصل پلیدی ذات انسان به روابط میان دولت‌هاست؛ لذا هنگامی که جنگ رخ می‌دهد، دولت‌ها بایستی از همه توان و نیروهای خود علیه دشمن به‌منظور دستیابی به پیروزی استفاده نمایند. بنابراین در دو متن مکتوب از عنصرالمعالی و سون‌تزو توصیه‌هایی درباره شروع جنگ، راهبردهای نظامی در جنگ، تعامل فرمانده با لشکر و همچنین توصیف ویژگی‌های یک فرمانده خوب آمده است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

۱-۲-۶. عنصرالمعالی

در نوشته عنصرالمعالی نسبت به دشمن‌تراشی و دشمنی کردن بی‌دلیل نهی شده است و تأکید بر این مهم دارد که فقط در صورت اظهار دشمنی توسط دشمن، دشمنی از سوی شما نیز مجاز خواهد بود، اما دیدگاه واقع‌گرایانه وی زمانی مشخص می‌شود که می‌گوید نباید در دشمنی کردن، میان دشمن ضعیف و قوی تفاوتی قائل شد و به یک میزان باید در مقابل آنان ایستادگی کرد (Keikavus, 1956: 122). حال

اگر پرهیز از دشمن‌تراشی و دشمنی نکردن بی‌مورد پاسخ نداد و جنگ میان دو قدرت درگرفت، باید دید که چه راهبردهایی را در این جنگ باید رعایت کرد. فرمانده خوب، از مهمترین ارکان یک جنگ است. عنصرالمعالی فرمانده خوب را فرماندهی می‌داند که نسبت به جنگ و آینده آن ناامید نباشد؛ چراکه ناامیدی فرمانده، لشکر را نیز مأیوس می‌گرداند (Keikavus, 1956: 201). فرمانده خوب همچنین هنگام سختی‌ها و شدت در جنگ، در مقابل دشمن استقامت می‌ورزد و از میدان جنگ فرار نمی‌کند البته بایستی به این تذکر وی نیز توجه داشت که فرمانده هنگامی که سختی شرایط را مشاهده کرد، در وارد شدن به میدان جنگ شتاب‌زده عمل نمی‌کند و اجازه می‌دهد تا افراد لشکر کار خودشان را بطور کامل انجام دهند. پس از آن در صورت نیاز وارد میدان شده و با شجاعت به استقبال مرگ می‌رود (Keikavus, 1956: 202). در قابوس‌نامه آمده است که فرمانده بایستی با سخاوت با لشکریان خود برخورد کند، اموال و غذاها را با لشکر تقسیم کند و با لشکر خود برخورد مهربانانه داشته باشد؛ چراکه اگر فرمانده به این صورت با لشکر برخورد کند، لشکر حاضر است جان خود را فدای آن فرمانده نماید؛ «لشکر خویش را همیشه دل خوش دار و اگر خواهی که جان از تو دریغ ندارند؛ تو نان از ایشان دریغ مدار» (Keikavus, 1956: 203). عنصرالمعالی اضافه‌بر این پادشاه و رئیس حکومت را نیز ملزم می‌دارد که به فرمانده نسبت به خوش‌رفتاری با لشکر خود دستور دهد (Keikavus, 1956: 196). وی در شکست‌ها هم سخت‌گیری در مجازات لشکر را موجب ترس و خیانت آنان می‌داند (Keikavus, 1956: 87).

فرمانده بایستی نسبت به افراد جنگاوری که در میدان غنیمت بیشتری می‌آورند، بطور ویژه برخورد کند، زیرا با رسیدگی به افراد جنگاور است که پیروزی در جنگ بدست می‌آید (Keikavus, 1956: 202). بطور کلی شجاعت و جنگاوری در برابر دشمن از دید عنصرالمعالی بسیار اهمیت دارد. او تأکید می‌کند که باید تمام شجاعت خود را فارغ از میزان مهمات و سلاح‌های جنگی در برابر دشمن بکار گرفت و جنگاوران شجاع را در همه‌جای سپاه جانمایی کرد (Keikavus, 1956: 84, 122). او از آن سو نسبت به جنگیدن با فردی که از کشته شدن نمی‌ترسد هشدار می‌دهد زیرا ممکن است برای نیروی خودی مشکل آفرین باشد (Keikavus, 1956: 202). البته شجاعت بیش از حد در جنگاوری توسط فرمانده مدنظر او نیست و نسبت به آن پرهیز می‌دهد چراکه موجب از دست رفتن لشکر می‌شود (Keikavus, 1956: 201). عنصرالمعالی استقامت در جنگیدن را عامل پیروزی برابر دشمن می‌داند و نسبت به سستی در میدان جنگ هشدار می‌دهد. او همانند واقع‌گرایان معتقد است که اگر شرایط برای پیشروی و حمله به یک بازیگر تجدیدنظرطلب آماده است باید پیشروی کرد و نباید در عقب‌نشینی عجله کرد. وی می‌نویسد

«در معرکه تا یک گام پیش می‌توانی نهادن، یک گام پس منه!» (Keikavus, 1956: 83-84); این نشان از رویکرد پیش‌دستانه در جنگ با طرف مقابل در نوشته او دارد. رجزخوانی در میدان نبرد با دشمن و تمسخر ابهت لشکر دشمن از نگاه عنصرالمعالی اهمیت دارد (Keikavus, 1956: 201); چراکه حفظ ظاهر در سپاه و کوچک شمردن دشمن -البته در ظاهر- موجب ایجاد ترس در دشمن خواهد شد و به روحیه لشکر خودی هم کمک خواهد کرد. او در مقابل، افراد لشکر را از ترس در برابر دشمن حتی به هنگام محاصره شدن نهی می‌کند (Keikavus, 1956: 122) و بر تقلای بیش از حد هنگام محاصره و پرهیز از تسلیم شدن در محاصره تأکید دارد؛ چراکه در صورت تسلیم، «میان یاران و همساران خود شرم‌زده باشی و نام و ناز نماند ... و مرگ از آن زندگانی بهتر باشد» (Keikavus, 1956: 84). یکی از مهمترین ارکان حمله به دشمن نیز راهبرد حمله است. عنصرالمعالی ابتکار عمل را در میدان جنگ بسیار مهم می‌داند و معتقد است که طرف پیروز بایستی نسبت به دشمن ابتکار عمل داشته باشد. وقتی دشمن این ابتکار را از سوی لشکر ببیند، دچار ترس می‌شود (Keikavus, 1956: 83-84). در همین راستا است که نحوه لشکرکشی به دشمن هم از مواردی است که باید رعایت شود و به بهترین شکل انجام بگیرد (Keikavus, 1956: 201).

۲-۲-۶. سون‌تزو

جنگ از دیدگاه سون‌تزو برای دولت اهمیت حیاتی دارد و مقصد آن یا پابندگی است یا نابودی برای همیشه (Sun Tzu, 1985: 29)! لذا در راه‌اندازی آن باید بصورت فراوان دقت نمود. سون‌تزو هم پس از راه افتادن جنگ، از راهبردهای خود برای جنگیدن می‌گوید. تفاوت هنر جنگ با قابوس‌نامه در اینجا عبارت است از اینکه در هنر جنگ راهبردهای نظامی با جزئیات آمده است، لکن فقط بخشی از قابوس‌نامه به امور نظامی پرداخته شده و طبعاً جزئیات نظامی در آن کمتر آورده شده است. شایان ذکر است که دیدگاه سون‌تزو در این زمینه کاملاً منطبق بر اصول واقعگرایی است.

این فیلسوف چینی معتقد است که نباید وارد جنگ طولانی شد و همچنین جنگ را طولانی کرد، زیرا طولانی شدن جنگ موجب شکست خوردن در آن می‌شود و همچنین منابع دولت نیز کفایت پوشش جنگ‌های طولانی را نمی‌دهد. در همین راستا همچنین معتقد است که عملیات نظامی در مسافت دور موجب فقیر شدن کشور می‌شود (Sun Tzu, 1985: 42-44); چراکه هزینه‌های زیادی برای رسیدن لشکر به نقطه مورد نظر لازم است. لذا باید جنگ را به گونه‌ای برنامه‌ریزی کرد که به سرعت تمام شود و پیروزی را به ارمغان آورد. در کتاب هنر جنگ همان‌طور که بیان شد، در این حوزه بحث‌هایی درباره پشتیبانی

جنگ، امور ظاهری سپاه، ویژگی‌های فرمانده، تعامل فرمانده با لشکر و راهبردهای حمله به شکل تفصیلی آورده شده است که در این بخش بطور خلاصه به آن‌ها اشاره می‌شود. در حوزه پشتیبانی امور نظامی، هزار ارابه و صدهزار سرباز از نیازمندی‌های آغاز یک جنگ از منظر سون‌تزو است (Sun Tzu, 1985: 41). هنگام عزیمت لشکر به سمت جنگ باید نسبت به مواد غذایی و تغذیه لشکر توجه جدی داشت (Sun Tzu, 1985: 142) (و بمنظور این امر باید نیازهای اساسی ارتش را پیش از جنگ پیش‌بینی نمود و امنیت راه‌های تدارکاتی در جنگ را نیز فراهم نمود (Sun Tzu, 1985: 32)). او در این زمینه بهترین راهبرد را در حمله‌ای می‌بیند که به‌نحوی انجام شود تا تدارکات ارتش از محل ذخایر دشمن و غارت زمین‌های حاصلخیز آنان رفع و رجوع شود (Sun Tzu, 1985: 44-45, 142). او در همین راستا توصیه‌هایی من باب انواع زمین‌ها در اردو زدن لشکر و تأمین نیازهای اساسی ایشان دارد که بسیار مفصل بوده و در این مقال نمی‌گنجد.

حوزه دیگر بحث سون‌تزو، ویژگی‌های فرمانده در جنگ است. ویژگی‌های شخصیتی فرمانده از نظر او بسیار اهمیت دارد؛ تسلط فرمانده بر حالات خود، عدم دل‌رحمی، عصبی و ترسو نبودن، محتاط بودن و بسیاری ویژگی‌های دیگر، از عناوینی است که سون‌تزو در حالات شخصی فرمانده لشکر بحث می‌کند (Sun Tzu, 1985: 110, 145). از ویژگی‌های فرمانده آن است که در صدور فرمان آغاز جنگ صبور باشد و در دستور پیشروی و عقب‌نشینی، حکیمانه عمل نماید (Sun Tzu, 1985: 52, 56). فرمانده طبیعتاً باید فردی باشد که نسبت به امور نظامی آگاه باشد و دولت نیز باید تمام همت خود را برای انتخاب فرماندهی قوی بکار بگیرد و دولتی که فرمانده قدرتمندی دارد، دولتی قوی خواهد بود (Sun Tzu, 1985: 53, 56).

فرمانده خوب ارتش بزرگ و کوچک را با شیوه خودشان بکارگیری می‌کند و از همه مهمتر به استراتژی دشمن حمله می‌کند (Sun Tzu, 1985: 50, 58). فرمانده لشکر را با سازماندهی مناسب به سمت پیروزی می‌برد و لشکر را با سازماندهی مناسب به پیروزی می‌رساند (Sun Tzu, 1985: 74). فرمانده استراتژیست همچنین مترصد آن است که دشمن یک غفلت کند؛ آنگاه از آن غفلت به درستی استفاده نموده و ضربه مطلوب خود را با یک لشکر منسجم و هماهنگ در آن زمان مناسب وارد می‌کند (Sun Tzu, 1985: 71, 90). فرمانده در تعامل با لشکر نیز باید نکاتی را رعایت کند. سون‌تزو همانند عنصرالمعالی بر این نظر است که پس از جنگ غنایم بایستی میان همگان تقسیم شوند و افرادی که بیشتر جنگاوری کردند و غنیمت بیشتری جمع‌آوری کردند مورد تشویق قرار بگیرند (Sun Tzu, 1985: 46, 96). لذا سازماندهی

افسران و ایجاد نظام ترفیع و تنبیه از ضروریات لشکرداری است (Sun Tzu, 1985: 32-33). توجه سون تزو به جزئیات تا حدی است که تأکید دارد تشویق لشکریان فقط به بهانه پیروزی نباشد و تشویق بی‌مناسبت و خارج از رسوم را موجب توانایی فرمانده در بکارگیری بهتر لشکر می‌داند (Sun Tzu, 1985: 149). البته این تشویق و تنبیه نباید از حالت عرف خارج شود؛ چراکه پاداش پیوسته توسط فرمانده نشان می‌دهد که نیروی فرمانده در میان لشکر کاهش یافته و مجازات پیوسته هم نشان می‌دهد که فرمانده و لشکر وضعیت نامطلوبی دارند (Sun Tzu, 1985: 122).

سون تزو در این نقطه نیز با عنصرالمعالی در اشتراک است که لشکریان بایستی شجاع باشند و از جنگ در محاصره فرار نکنند. او بر این نظر است که باید به افراد نازک‌دل در لشکر سخت گرفت و راه بازگشت را بر آنان بست تا شجاعتشان متبلور شود (Sun Tzu, 1985: 142, 144). همانطور که عنصرالمعالی رجزخوانی را برای ترساندن لشکر دشمن انتخاب نمود، سون تزو نیز استفاده از مشعل، طبل و پرچم‌های بزرگ را برای ترساندن دشمن کارا دانسته است (Sun Tzu, 1985: 97-98). بنظر می‌رسد این تفاوت نظر به علت تفاوت در مقیاس جنگ‌های ایران و چین بوده است.

راهبردهایی که سون تزو برای حمله توصیه می‌کند نیز شامل توصیه‌هایی دربارهٔ زمان حمله، نحوه حمله، زمین حمله و عوامل دیگری است که مجدداً بطور خلاصه به بخشی از مهمترین آن اشاره می‌شود. سون تزو زمان مناسب را برای حمله به دشمنان زمانی می‌داند که آن‌ها آمادگی ندارند و در ضعف قرار دارند (Sun Tzu, 1985: 38, 100). نسبت به قرارگیری خورشید در آسمان نیز نظر او بر آن است که هنگام بامداد، کشور حس شور دارد ولی در طول روز احساس خستگی و کسلی بر کشور حاکم است. لذا باید هنگام ضعف و خستگی دشمن بر او حمله‌ور شد (Sun Tzu, 1985: 99).

سون تزو بیان می‌کند که باید لشکر خودی را بصورت عمیق وارد سرزمین دشمن نمود و سپس دستور حمله داد (Sun Tzu, 1985: 146). او در جنگ بدنبال تصرف سرزمین هدف، بدون آسیب و انهدام آنجاست (Sun Tzu, 1985: 49) (لذا اهمیت حمله برای او بیشتر حمله به نقاط استراتژیک است؛ چراکه حمله به این نقاط موجب ناتوانی دشمن در گریز از میدان نبرد خواهد شد (Sun Tzu, 1985: 81)). سون تزو بدنبال تصرف ارتش دشمن است نه از بین بردن ایشان (Sun Tzu, 1985: 49). لذا تصرف بدون جنگیدن برای او اهمیت دارد و این را در گرو استراتژی‌های بکارگیری شده توسط خبرگان فرماندهی می‌داند: «کسانی که در هنر جنگ خبره و کارشناسند، لشکر را بدون نبرد وادار به تسلیم می‌کنند» (Sun Tzu, 1985: 52). او لشکرکشی برای یک امتیاز خاص که صرفه‌ای برای حکومت ندارد

را جایز نمی‌داند (Sun Tzu, 1985: 91) و نسبت به اینکه به ستون‌های نخبه دشمن حمله شود هشدار می‌دهد؛ چراکه آنان خبره در جنگیدن هستند و ممکن است در حمله به آنان هر لحظه دچار شکست شوید (Sun Tzu, 1985: 101). آن‌ها ضمناً می‌توانند با حربه‌ها و طعمه‌های مختلف شما را به میدان بکشانند (Sun Tzu, 1985: 79) بنابراین نباید نسبت به طعمه‌های عرضه شده در میدان جنگ حرص و طمع ورزید (Sun Tzu, 1985: 101). سون‌تزو دربارهٔ تحرکات لشکر دشمن هم هشدارهایی به فراخور حال آن‌ها می‌دهد. او می‌نویسد اگر دشمن میدان جنگ را بدون توافق قبلی ترک کند، یعنی توطئه‌ای در کار است (Sun Tzu, 1985: 118) (یا اگر نیمی از لشکر دشمن پیشروی کنند و نیم دیگر عقب‌نشینی نمایند، نشان‌دهندهٔ آن است که دشمن در پی حيله‌گری است (Sun Tzu, 1985: 119) (یا در صورت دیگر، اگر لحن دشمن حالت چاپلوسانه به خود بگیرد، بیانگر آن است که قصد عقب‌نشینی دارند (Sun Tzu, 1985: 118)). با توجه به اموری که بررسی شد و تلاش سون‌تزو برای سازماندهی و بکارگیری حداکثری از لشکر و تأکید بر آمادگی لشکر برای جنگ، می‌توان به این باور رسید که تطابق زیادی میان اندیشهٔ سون‌تزو و واقع‌گرایان کلاسیک در این حوزه موجود است.

۳-۶. نظام بین‌الملل آنارشیک

نظام بین‌الملل در اندیشهٔ واقع‌گرایان کلاسیک مبتنی بر آنارشیک است. آنارشی به معنای بی‌نظمی نیست، بلکه منظور از آن فقدان دولت مرکزی است. لذا هر دولتی می‌تواند از فرصت استفاده کند و بر دولت دیگر غلبه یابد. لذا در این بخش مفاهیمی از اندیشه‌های سون‌تزو و عنصرالمعالی را که مرتبط بر سودجویی و منفعت‌محوری دولت‌ها است که در نتیجهٔ آن موجب تسلط یکی بر دیگری می‌شود بررسی خواهد شد.

۱-۳-۶. عنصرالمعالی

با توجه به تعریفی که از نظام بین‌الملل آنارشیک شد، می‌توان دریافت دولت‌ها در این حوزه فرصت‌طلبند و از هر فرصتی برای ضربه به دولت دیگر استفاده می‌نمایند. عنصرالمعالی هم در این زمینه توصیه‌هایی دارد. از جملهٔ این توصیه‌ها آن است که وی از ارسال جاسوس به مقر دشمنان سخن می‌راند. او می‌نویسد «از جاسوس فرستادن و از حال خصم آگاه شدن غافل مباش» (Keikavus, 1956: 201). این پادشاه ایرانی همچنین از مأموران مخفی خود می‌خواهد که از خیانت‌های احتمالی جامعه نیز به پادشاه خبر دهند (Keikavus, 1956: 185).

یکی دیگر از ارکان این موضع عنصرالمعالی آن است که در اقلیم پادشاهی خودی هم نبایستی اطلاعاتی به بیرون درز کند. لذا وی از اهمیت رازداری خادمان شاه می‌گوید (Keikavus, 1956: 182) (و مجدد نسبت به خطر دائمی دشمن هشدار می‌دهد و مسئولان را نسبت به آمادگی و آگاهی نسبت به خطر دشمن دعوت می‌نماید (Keikavus, 1956: 201).

۲-۳-۶. سون تزو

از آنجایی که پیش فرض نظم حاکم بر نظام بین الملل واقعگرایانه، آنارشیک است، سون تزو هم در همین راستا عنوان می‌کند که اگر ارتش کشور دچار فروپاشی شود، تحرکاتی ضد کشور توسط دولت‌های همسایه ایجاد می‌شود (Sun Tzu, 1985: 57)، لذا باید با اقداماتی پنهانی در راستای فرسوده‌سازی همسایگان تلاش کرد (Sun Tzu, 1985: 110) (و با استفاده از ضربه‌های ناشناس و کاری به آنان، این بازیگران را مطاع خود گرداند (Sun Tzu, 1985: 109).

سون تزو هم مانند عنصرالمعالی از مأموران مخفی یا به عبارت دیگر جاسوسان یاد می‌کند. او ارتش بدون مأمور مخفی را بمثابة انسان بدون گوش و چشم می‌داند (Sun Tzu, 1985: 165). سون تزو از پنج نوع مأمور مخفی یاد می‌کند که عبارتند از:

- مأمور بومی: مأموران منتخب از اتباع کشور هدف
- مأمور دوجانبه: مأموری که جاسوس دشمن است و علیه خودش بکار گرفته می‌شود.
- مأمور داخلی: از میان کارمندان دشمن انتخاب می‌گردند.
- مأموران از سر بازکردنی: افرادی که اطلاعات ساختگی از طرف نیروهای خودی به سمت دشمن می‌برند.
- مأموران متحرک: مأمورانی هستند که از سمت دشمن اطلاعاتی را برای نیروی خودی می‌آورند (Sun Tzu, 1985: 159-160).

سون تزو از لزوم قتل مأمور مخفی پس از کشف پیش از موعد عملیات مخفی می‌گوید و توانایی اجیر کردن جاسوسان دشمن و استخدام مأموران دوجانبه را بسیار مهم می‌داند (Sun Tzu, 1985: 163-164). وی استفاده از جاسوس در همه‌جا را لازم می‌داند و آگاهی و احتیاط را از ملزومات ارسال جاسوس به‌شمار می‌آورد (Sun Tzu, 1985: 162).

سون تزو در این حوزه هم مانند عنصرالمعالی عدم نفوذ دشمن و عدم آگاهی دشمن نسبت به داخل کشور را مهم می‌داند و تأکید می‌کند که نباید آرایش خود را برای دشمن عیان نمود (Sun Tzu, 1985:)

82) و همچنین تلاش کرد که نقشه‌های دشمن را کشف کرد (Sun Tzu, 1985: 86) (و لشکر خودی را به مکان‌هایی فرستاد که از ذهن دشمن دور است فرستاد تا نتوانند مکان شما را حدس بزنند (Sun Tzu, 1985: 80).

۴-۶. خودیاری

خودیاری از دیگر مؤلفه‌های واقعگرایی است. این مفهوم به معنای آن است که در روابط خارجی باید فرصت‌طلبانه عمل نمود و برای رسیدن به اهداف، از هر مسیری اقدام کرد. درضمن آن‌ها در این راستا بعضاً به سراغ شکل‌دهی به اتحاد و ائتلاف می‌دهند و هدفشان از این مهم موازنه قوای برون‌گراست تا بتوانند قدرت خود را افزایش و قدرت دشمن را کاهش دهند. شایان ذکر است که در واقعگرایی کلاسیک، این اتحادها موقتی هستند.

۱-۴-۶. عنصرالمعالی

در آرای عنصرالمعالی نسبت به حوزه خودیاری و اتکای بر خود می‌توان به هشدار او نسبت به اعتماد به دوستان و دشمنان اشاره کرد. عنصرالمعالی فرمانده نظامی و حاکم کشور را نسبت به دوست و دشمن این‌گونه انداز می‌دهد: «از دو کس نباید ترسیدن: یکی از دشمن قوی و دیگر از یار غدار» (Keikavus, 1956: 122). این مهم نشان‌دهنده بی‌اعتمادی عنصرالمعالی نسبت به اتحادها در روابط بین‌الملل است که واقع‌گرایان کلاسیک هم بر همین عقیده‌اند. البته نکته‌ای که از نظر او اهمیت دارد آن است که نباید دشمنی با آن‌ها را بی‌پرده و صریح در دستورکار نهاد، بلکه این امر فقط در صورت استظهار آنان به دشمنی از نظر عنصرالمعالی مجوز دارد (Keikavus, 1956: 122).

۲-۴-۶. سون‌تزو

سون‌تزو اما آرای متعددی در این حوزه دارد که بتوان آن را به خودیاری متصل کرد که همانند عنصرالمعالی در حوزه‌های قبلی پیرامون آن‌ها بحث شد. در این بخش از رویکرد سون‌تزو در اتحاد و ائتلاف سخن می‌رود. این فیلسوف نظامی چینی، فرماندهان نظامی را نسبت به حمله به ائتلاف‌های قدرتمند پرهیز می‌دهد و می‌نویسد «فرمانده قابل با ائتلاف‌های قدرتمند مبارزه نمی‌کند و راه را بر اظهار دولت‌های دیگر نمی‌گشاید و بمنظور رسیدن به هدف‌های خود این امر را به رقبای خویش تحمیل می‌کند و بدین ترتیب می‌تواند شهرهای دشمن را بگیرد و حکومتش را سرنگون سازد» (Sun Tzu, 1985: 148). از این جمله برمی‌آید که راهبرد سون‌تزو آن است که جنگ با ائتلاف‌های قدرتمند را به

سوی رقبای خود سوق می‌دهد که بسیار هوشمندانه بنظر می‌رسد. بنابراین نظر سون‌تزو در حوزه خودیاری و اتحاد و ائتلاف نیز به واقع‌گرایان کلاسیک قرابت دارد.

۵-۶. اخلاق

همان‌طور که بیان شد، واقع‌گرایان کلاسیک اعتقاد به اخلاق دارند ولی اعتقاد آن‌ها به این نحو است که اخلاق فردی قابل تسری به حوزه دولت نیست. در رئالیسم کلاسیک به‌نحوی می‌توان اخلاق نسبی را شاهد بود که اگر با هدف در تضاد باشد، دیگر الزامی به رعایت آن نیست.

۱-۵-۶. عنصرالمعالی

عنصرالمعالی معتقد است که افراد فاسد و مهدورالدم را در جنگ یا در جامعه باید به قتل رساند، چراکه زنده ماندن ایشان فسادانگیز و خطرناک است (Keikavus, 1956: 85). لکن از کشتن به ناحق افراد به جد باید پرهیز نمود چراکه از نظر او «بلای دوجهان به خون ناحق بسته باشد» (Keikavus, 1956: 85). عنصرالمعالی همچنان که نسبت به ریختن خون ناحق انذار می‌دهد، نسبت به برپا کردن جنگ به‌طور ناحق نیز هشدار داده است. وی معتقد است که در جنگی که ناحق برپا می‌شود، نباید شجاعت به خرج داد (Keikavus, 1956: 84). او همچنین بر این نظر است که اگر در جنگی پیروزی‌ای دست یافت، نباید فراریان طرف شکست‌خورده را تعقیب کرد و بایستی اجازه داد که آن‌ها فرار کنند. البته این مورد را به این منظور ذکر می‌کند که انسانی که دچار تنگنا می‌شود و فرار می‌کند، امکان دارد که دوباره بایستد و با شجاعت هرچه تمام‌تر بجنگد (Keikavus, 1956: 202). لذا مقصود او از این عبارت، کاملاً واقع‌گرا و مادی است و تفکر واقع‌گرایی عنصرالمعالی را نمایان می‌کند.

۲-۵-۶. سون‌تزو

سون‌تزو نیز در حوزه اخلاق جنگ بر این نظر است که نباید به دشمن بی‌رمق فشار آورد اما همانند عنصرالمعالی از این منظر طرح بحث می‌کند که هنگامی که افراد وارد درگیری می‌شوند، اگر دچار یأس و ناامیدی شوند، تا سرحد مرگ خواهند جنگید که این خیلی خطرآفرین است (Sun Tzu, 1985: 102). او در زمینه منع تعقیب دشمنان هنگام فرار نیز توصیه‌هایی دارد که آن هم از باب مادی است. سون‌تزو در هنر جنگ می‌گوید «هنگامی که دشمن تظاهر به فرار می‌کند، وی را تعقیب نکنید» (Sun Tzu, 1985: 101). واضح است که این منع تعقیب به‌واسطه انذار نسبت به نقشه دشمن برای ضدحمله در هنگام تعقیب است و همان‌طور که واقع‌گرایی کلاسیک هم تأکید بر آن دارد، جنبه مادی بیشتری بر او حاکم

است. این نویسنده از طرفی کارشناسان جنگی را افرادی می‌داند که «تائو» را می‌دانند (Sun Tzu, 1985: 65). تائو راه انسانیت و عدالت است؛ لذا در این بخش جنبه اخلاقی، خود را در هنر جنگ می‌نمایاند. سون‌تزو درباره تعامل نظامیان با زندانیان نیز توصیه به خوش رفتاری با ایشان و مراعات حال آن‌ها می‌کند (Sun Tzu, 1985: 47).

نتیجه‌گیری

مطالعه تطبیقی دو متن هنر جنگ از سون‌تزو و قابوس‌نامه از عنصرالمعالی در چارچوب نظری واقع‌گرایی کلاسیک نشان داد که علی‌رغم تفاوت‌های بنیادین در بسترهای تاریخی، فرهنگی و زبانی این دو اثر، نوعی اشتراک عمیق در نگرش به مفاهیمی چون قدرت، جنگ، دشمن و اخلاق سیاسی میان آنان وجود دارد. تحلیل محتوای متون بر اساس پنج مؤلفه اصلی واقع‌گرایی کلاسیک؛ یعنی بدبینی به ذات بشر، تلقی منازعه‌محور از نظم بین‌الملل، آنارشی، خودیاری، و اخلاق ابزاری، بیانگر آن است که هر دو نویسنده بدون بهره‌گیری مستقیم از مفاهیم نظری مدرن، در سنت بومی خویش به نگاهی واقع‌گرایانه و استراتژیک دست یافته‌اند. در پایان تطبیق این دو متن با نظر واقع‌گرایان کلاسیک، می‌توان به این نتیجه رسید که مؤلفه‌های واقع‌گرایی کلاسیک در هر دو متن بازتاب روشنی دارند، به‌ویژه در توصیه‌های تاکتیکی، نگاه محتاطانه به دشمن و تقدم مصلحت بر فضیلت مطلق. همچنین دیگر نتیجه این تطبیق آن بود که روشن شد که سون‌تزو با تأثیرپذیری از فلسفه تائویی، راهبردگرایی را به اوج می‌رساند و بر فریب، پیش‌دستی و عقل محاسبه‌گر تکیه دارد، در حالی که عنصرالمعالی با اتکا به سنت ایرانشهری-اسلامی، نوعی تلفیق میان واقع‌گرایی سیاسی و تربیت اخلاقی فرد حاکم را دنبال می‌کند. بدین ترتیب، نوآوری این پژوهش در آن است که نشان می‌دهد متون شرقی نیز ظرفیت آن را دارند که نه تنها مفاهیمی هم‌افق با نظریه‌های بین‌المللی معاصر تولید کنند، بلکه از رهگذر تحلیل آن‌ها می‌توان به بازخوانی یا حتی بازسازی نظریه‌هایی چون واقع‌گرایی از منظر غیرغربی دست یافت. این تحقیق با کنار گذاشتن قیاس سنتی شرق و غرب، و تمرکز بر دو سنت شرقی آسیایی، گامی در جهت گسترش افق تطبیق نظری در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل برمی‌دارد.

References

- Dougherty, J. E., & Pfaltzgraff, R. L. (1971). *Contending theories of international relations*. Lippincott.
- Eftekhari, A. (1999). A brief review of the structure of political thought of Onsor al-Ma'ālī in *Qabusnama*. *Imam Sadiq University Research Quarterly*, (9), 65–101. [in Persian]

- Feizi, K. (1997). An analysis of *The Art of War* and the art of management strategy from Sun Tzu's perspective. *Tadbir*, 76(8), 86–87. [in Persian]
- Ghanavati, F., & Mashaekhi, J. (2022). Methodological foundations of comparative studies of science, technology, and innovation policymaking in Iran. *Science and Technology Policy*, 15(2), 93–108. [in Persian]
- Keikavus. (1956). *Qabusnama* (A. A. Badavi, Ed.). Ibn Sina Bookstore. [in Persian]
- Khanifar, H., & Moslemi, N. (2019). *Principles and foundations of qualitative research methods*. Negah Danesh. [in Persian]
- Mansbach, R. W., & Taylor, K. L. (2018). *Introduction to global politics* (3rd ed.). Routledge.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations*. Knopf.
- Moshirzadeh, H. (2017). *Transformation in international relations theories*. Samt. (Original work published 2005) [in Persian]
- Omrani, A., & Majdi, R. (2024). From soft power to hard power: The transformation of Turkey's foreign policy under the Justice and Development Party toward the Middle East. *Global Politics*, 13(4), 131–155. [in Persian]
- Qaedan, A. (2024). An analysis of the Prophet Muhammad's (PBUH) (military leadership based on Sun Tzu's *Art of War*. *Historical Studies of War*, 28(8), 57–72. [in Persian]
- Rajaei, F. (2016). *Transformation of political thought in the ancient East*. Qomess. (Original work published 2011) [in Persian]
- Rostami, M., & Karamnia, R. (2008). A study of the military thoughts of Clausewitz and Sun Tzu. *Strategic Outlook*, 99(9), 97–126. [in Persian]
- Sun Tzu. (1985). *The art of war* (H. Habibi, Trans.). Qalam Publications. [in Persian]
- Tavana, M. A., & Mowloudi, A. (2019). A comparative study of Anushirvan al-Ma'ālī's *Qabusnama* and Machiavelli's *The Prince* based on Thomas Spragens' theoretical framework. *Politics Quarterly*, 49(1), 35–55. [in Persian]
- Vardinejad, F., Qazizadeh, Sh., & Alamaeifar, A. (2010). *The patient dragon: China yesterday, today, and tomorrow*. Ettelaat Institute. [in Persian]